

**IVAN KRASTEV
STEPHEN HOLMES**

SVĚTLO,
KTERÉ POHASLO:
VYÚČTOVÁNÍ

Světlo, které pohaslo

Vyúčtování

Ivan Krastev, Stephen Holmes

Z anglického originálu *The Light that Failed: A Reckoning*,
vydaného nakladatelstvím Allen Lane roku 2019,
přeložil Ladislav Nagy

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Edici Politeia řídí Milan Znoj a Michal Pullmann

Redakce Anna Kudrnová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© 2020 by Ivan Krastev & Stephen Holmes

International Rights Management: Susanna Lea Associates

Translation © Ladislav Nagy

ISBN 978-80-246-4595-7

ISBN 978-80-246-4607-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2020

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

- 7 Napodobování a jeho nespokojenci
- 30 KAPITOLA PRVNÍ
Papouškující mozek
- 97 KAPITOLA DRUHÁ
Napodobování jako pomsta
- 166 KAPITOLA TŘETÍ
Imitace jako vyvlastnění
- 226 Konec jedné epochy
- 248 PODĚKOVÁNÍ
- 250 REJSTŘÍK

NAPODOBOVÁNÍ A JEHO NESPOKOJENCI

*Všichni se rodíme jako originály -
proč tolik z nás umírá jako kopie?*

Edward Young

Včera byla budoucnost lepší. Věřili jsme, že rok 1989 oddělil „minulost od budoucnosti téměř stejně jasně, jako Berlínská zeď oddělovala Východ od Západu“.¹ Měli jsme problém „představit si svět, který by byl výrazně lepší než ten náš, nebo jinou budoucnost než demokratickou a kapitalistickou“.² Dnes takto už nepřemýšlíme. Většina z nás má potíž představit si budoucnost - a to dokonce i na Západě -, která bude bezpečně demokratická a liberální.

1 Robert Cooper: The Meaning of 1989, *Prospect* (20. prosince 1999).

2 Francis Fukuyama: *Konec dějin a poslední člověk*, přel. Michal Prokop, Rybka 2002, s. 62.

S koncem studené války se vzedmula obrovská naděje na celosvětové rozšíření liberální kapitalistické demokracie.³ Geopolitická scéna vypadala připravená na představení ne nepodobné Shawovu *Pygmalionu*, tedy optimistické a didaktické hře, v níž profesor fonetiky během velmi krátké doby naučí chudou květinářku mluvit jako královna a cítit se pohodlně ve vybrané společnosti.

Zaujatí pozorovatelé předčasně oslavili integraci Východu do Západu, ovšem vzápětí si uvědomili, že to představení, jehož jsou svědky, se neodehrává podle jejich očekávání.⁴ Jako kdyby namísto *Pygmalionu* svět přihlížel inscenaci *Frankensteina* Mary Shelleyové, pesimistického a didaktického románu o muži, který se rozhodl hrát si na Boha a z replik částí lidského těla vytvořil humanoida. Jenže nepovedený android se cítil odsouzený k samotě, neviditelnosti a odmítnutí. Svěmu stvořiteli záviděl pro něj nedosažitelné štěstí, a tak se začal mstít na jeho přátelích a rodině, zcela rozvrátil jejich svět a zanechal po sobě jen výčitky svědomí a zlomená srdce coby dědictví pomýleného pokusu stvořit uměle člověka.

Tato kniha si klade za cíl vyprávět příběh o tom, jak se liberalismus nakonec stal obětí svého halasně vyhlášovaného úspěchu ve studené válce. Na povrchní úrovni spočívala chyba v řadě hluboce destabilizujících politických událostí: útoky na newyorské Světové obchodní centrum z 11. září, druhá irácká válka, finanční krize z roku 2008, ruská anexe Krymu a intervence na východní Ukrajině, nemožnost Západu, když se situace v Sýrii vyvinula v humanitární katastrofu, migrační krize v Evropě v roce 2015, referendum o brexitu a zvolení Donalda Trumpa americkým prezidentem. Aureolu úspěchu liberální demokracie ve světě po studené válce rovněž zastínil čínský ekonomický zázrak, řízený politickým vedením, které se ani nenamáhá předstírat, že by bylo liberální nebo demo-

3 Larry Diamond - Marc F. Plattner (ed.): *The Global Resurgence of Democracy*, Johns Hopkins University Press 1996; Timothy Garton Ash: *Svobodný svět. Amerika, Evropa a budoucnost Západu*, přel. Šimon Pellar, Paseka 2006.

4 Larry Diamond - Marc F. Plattner (ed.): *The Global Resurgence of Democracy*; Larry Diamond - Marc F. Plattner - Christopher Walker (ed.): *Authoritarianism Goes Global. The Challenge to Democracy*, Johns Hopkins University Press 2016.

kratické. Pokusy zachránit dobré jméno liberální demokracie tím, že se bude stavět do příznivého kontrastu proti nezápadním autokraciím, byly podkopávány flagrantním porušováním liberálních norem, jako tomu bylo v případech mučení zajatců nebo zjevného selhávání demokratických institucí uvnitř samotného Západu. Je ostatně výmluvné, že otázka atrofie a zániku demokracií je mezi liberálními badateli dnes tou nejdiskutovanější.⁵

Své někdejší kouzlo ztratil i samotný ideál „otevřené společnosti“.⁶ Pro mnoho zklamaných občanů dnes otevřenost světu skýtá více důvodů k úzkosti než k naději. Když padla Berlínská zeď, existovalo po celém světě pouze šestnáct hranic vytyčených nějakou formou plotu. Dnes na Zemi stojí nebo je budováno pětadesát opevněných hranic. Podle expertky Quebecké univerzity Elisabeth Valletové téměř třetina zemí světa na svých hranicích buduje nějaké bariéry.⁷ Tři desetiletí po roce 1989 se tak ukázala být jakýmsi obdobím „mezi zdi“, krátkým intervalem mezi dramatickým svržením Berlínské zdi, které vyvolalo fantazie o světě bez hranic, a globální mánií budovat zdi v podobě bariér z betonu a ostatného drátu ztělesňujících existenciální (byť někdy imaginární) obavy.

Většina Evropanů a Američanů se dnes rovněž domnívá, že životy jejich dětí budou méně blahobytné a šťastné než ty jejich.⁸ Víra veřejnosti v demokracii prudce upadá a zavedené politické strany se buď rozpadají, nebo jsou zatlačovány do pozadí amorfními politickými hnutími a populistickými autoritami, což vyvolává pochybnosti o vůli organizovaných politických sil bojovat v dobách krize o přežití demokracie.⁹ Elektoráty v části Evropy a Ameriky, vyděšené fantomem masivní migrace, stále častěji přitahuje xenofobní rétorika, au-

5 David Runciman: *How Democracy Ends*, Basic Books 2018; Steven Levitsky – Daniel Ziblatt: *How Democracies Die*, Crown 2018.

6 Michael Ignatieff (ed.): *Rethinking Open Society. New Adversaries and New Opportunities*, Central European University Press 2018.

7 Elisabeth Vallet: *Borders, Fences and Walls*, Routledge 2018.

8 David Leonhardt: *The American Dream, Quantified at Last*, *New York Times* (8. prosince 2016).

9 Yasha Mounk: *Lid versus demokracie. Proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*, přel. Martin Pokorný, Prostor 2019.

toritářští vůdci a militarizované hranice. Tito lidé nevěří, že budoucnost bude pozdvížena liberálními myšlenkami vyzařujícími ze Západu, naopak mají obavu, že dějiny jednadvacátého století budou těžce poznamenány miliony lidí hrnoucích se na Západ.¹⁰ Lidská práva, kdysi vzývaná jakožto hráz proti tyranství, jsou nyní obviňována, že překáží demokratickému světu v účinném boji proti terorismu. Obavy z konce liberalismu jsou tak naléhavé, že citace Yeatsovy básně „Druhý příchod“, napsané v roce 1919 po jednom z nejděsivějších konfliktů lidských dějin, se v roce 2016 stala téměř povinným refrémem politických komentátorů.¹¹ Sto let poté, co je Yeats napsal, se tato slova stala mantrou znepokojených obránců liberální demokracie po celém světě: „Vše rozpadá se, střed se zevnitř hroutí; / chaos a zmatek zaplavily svět.“¹²

Ve svých pamětech *Svět, jak je* se nejbližší spolupracovník a osobní přítel Baracka Obamy Ben Rhodes svěruje, že toho dne, kdy Obama opustil Bílý dům, ho nejvíce znepokojovala otázka: „Co když jsme se mýlili?“¹³ Nejistota nespočívala v tom „co se nepovedlo?“ nebo „kdo udělal chybu?“ Stejně tak otázka Hillary Clintonové „co se stalo?“ nebyla tou nejnaléhavější záhadou, již by bylo třeba rozluštit. Obamova mnohem znepokojivější otázka zněla: „Co když jsme se mýlili?“ To jest, co když liberálové špatně interpretovali povahu období po studené válce? „Co když jsme se mýlili?“ je správná otázka, a právě na ni jsme se rozhodli odpovědět v této knize.

Pro nás dva je to rovněž otázka navýsost osobní. Ten starší z nás, Američan, se narodil rok po vypuknutí studené války a na střední škole se učil, že právě vybudovaná Zeď je ztělesněním netolerance a tyranie. Ten mladší, Bulhar, se narodil na druhé straně hranice Východ–Západ nějaké čtyři roky

10 Stephen Smith: *The Scramble for Europe. Young Africa on its way to the Old Continent*, Polity 2019; Ivan Krastev: *After Europe*, University of Pennsylvania Press 2017.

11 Michiko Kakutani: *The Death of Truth. Notes on Falsehood in the Age of Trump*, Tim Duggan Books 2018, s. 26.

12 Přel. Martin Hliský.

13 Ben Rhodes: *The World as It Is. A Memoir of the Obama White House*, Random House 2018.

po vybudování Zdi a vyrostl ve víře, že strhávání zdí je cestou k politické a individuální svobodě.

Pocházíme z odlišných prostředí, nicméně oba dva jsme léta žili ve stínu Zdi a její demolice, dramaticky přenášena televizí, se ukázala jako klíčový okamžik našich politických a intelektuálních životů. Naše politické smýšlení významně ovlivnila nejprve Berlínská zeď a později její absence. Iluze, že konec studené války je počátkem věku liberalismu a demokracie, byla i naší iluzí.

Tato kniha představuje náš pokus pochopit nejen to, proč jsme kdysi tak ochotně této iluzi podlehli, ale též to, jak přemýšlet o světě zaplaveném přílivovou vlnou neliberální a antidemokratické „anarchie“.

VĚDOMÍ KONCE

Před třemi dekádami, v roce 1989, vyjádřil pregnantně ducha doby jeden představitel amerického ministerstva zahraničí. Studenou válku prohlásil prakticky za skončenou už několik měsíců před tím, než Němci radostně tančili na ruinách Berlínské zdi. Drtivé vítězství liberalismu nad komunismem zpečetilo desetiletí ekonomických a politických reforem zavedených v Číně Teng Siao-pchingem a v Sovětském svazu Michaiilem Gorbačovem. Eliminace „marxisticko-leninské alternativy k liberální demokracii“, argumentoval Francis Fukuyama, signalizovala „totální vyčerpání životaschopných systematických alternativ k západnímu liberalismu“. Komunismus, vzývaný marxisty jakožto vyvrcholení „Dějin“ v hegelíanském smyslu slova, byl najednou ponížen na „dějiny“ v americkém významu jakožto cosi, co má jen zanedbatelný význam. „Západní liberální demokracie“ mohla být za těchto okolností označována za „konečný bod ideologického vývoje lidstva“. Po pádu „fašistických a komunistických diktatur tohoto století je jedinou formou vlády, která přežila nedotčená do konce dvacátého století, liberální demokracie“. Jelikož „základní principy liberálně-demokratického státu“ jsou „absolutní a nejde je jakkoli vylepšit“, jediným úkolem, který zbyl liberálním reformátorům, bylo „rozšiřovat tyto principy prostorově tak, aby různé oblasti lidské civilizace byly dove-

deny na úroveň těch nejvyspělejších stanovišť“. Fukuyama tvrdil, že „liberalismus nakonec zvítězí po celém světě“. Jeho skutečným závěrem však bylo, že nemohou povstat žádné ideologie, „které by si činily nárok na to být pokročilejší než liberalismus“.¹⁴

Co znamenalo toto uznání kapitalistické demokracie jakožto konečné fáze politického vývoje lidstva v praxi? V tomto bodě je Fukuyama poněkud vyhýbavý, nicméně jeho argument nepochybně implikuje, že liberální demokracie západního stříhu je *jedíným* životaschopným ideálem, k němuž se musejí upínat reformátoři po celém světě. Když píše, že poslední „maják neliberálních sil“ zlikvidovali čínští a sovětszí reformátoři, říká tím vlastně, že cestu lidstva do budoucnosti osvětluje výhradně maják americké liberální demokracie.¹⁵

Toto popření skutečnosti, že existuje nějaká jiná globálně přitažlivá alternativa k západnímu modelu, vysvětluje, proč Fukuyamova teze nejen imponovala Americe a její sebelásce, ale připadala tehdy samozřejmá i disidentům a reformátorům žijícím za Železnou oponou.¹⁶ Necelý rok předtím, v roce 1988, publikovalo několik z nezapálenějších stoupců demokratického pluralismu v Sovětském svazu sbírku článků pod titulem *Inogo ně dano*,¹⁷ což lze zhruba přeložit jako „Není jiné cesty“. I bible sovětského reformismu tudíž argumentovala, že k západní demokracii neexistuje žádná životaschopná alternativa.

Řečeno našimi slovy, rok 1989 zvěstoval příchod třiceti let věku napodobování. Unipolární řád pod nadvládou Západu budil dojem, že v oblasti morálních ideálů se s liberalismem

14 Francis Fukuyama: *The End of History?*, *National Interest* (léto 1989), s. 12, 3, 5, 8, 13; *Konec historie a poslední člověk*, přel. Michal Prokop, Rybka 2002, s. 61.

15 Francis Fukuyama: *The End of History?*, s. 12.

16 Pokud charakteristika liberalismu amerického stříhu jakožto poslední fáze dějin přišla jako cosi samozřejmého mnoha Američanům, stejně ji vnímali nejen disidenti, ale i obyčejní lidé, kteří vyrostli za Železnou oponou. Bylo to proto, že Fukuyama ospravedlňoval porážku leninistických režimů jazykem hegelovsko-marxistické dialektiky. Mnoho bývalých komunistů, vzdělaných v rámci konceptu, že dějiny mají předem určený směr a šťastný konec, zahlédlo nápis na ruinách Zdi a bylo pojmově i emocionálně připraveno Fukuyamovo čtení událostí přijmout.

17 *Inogo ne dano*, Progress 1988.

nedá polemizovat. Tato ideologická převaha zase dodávala západním institucionálním formám takovou normativní legitimitu, že jejich napodobování se zdálo doslova povinné pro ty, kdo takového napodobování byli schopni. Když ale zpočátku vysoká očekávání na export západního politického a ekonomického modelu zklamala, postupně se šířila nechuť vůči politice napodobování. Ve světě charakterizovaném absencí politických a ideologických alternativ byl odpor proti liberalismu dost možná nevyhnutelnou reakcí. A máme za to, že právě tato absence alternativ, mnohem víc než gravitační síla autoritářské minulosti nebo historicky zakořeněného nepřátelství vůči liberalismu, nejlépe vysvětluje protizápadní étos, který dnes vládne postkomunistickým společnostem.¹⁸ Samotná myšlenka, že neexistuje „žádná jiná cesta“, poskytla nezávislý motiv pro vlnu populistické xenofobie a reakčního nativismu, které se zrodily ve střední a východní Evropě a nyní se šíří po velké části světa. Absence věrohodné alternativy k liberální demokracii se stala stimulem k revoltě, neboť „lidské bytosti potřebují volbu, anebo aspoň její iluzi“.¹⁹

Populisté se bouří ani ne tak proti specifickému (liberálnímu) typu politiky, jako proti nahrazení komunistické ortodoxie ortodoxií liberální. Sdělení vzbouřeneckých hnutí na levici i pravici je takové, že prozápadní establishment nabízí přístup „vezmi, nebo nech být“, který je ale špatný, protože věci mohou být jinak, mohou se odehrávat podstatně důvěrnějším způsobem a mohou být autentičtější.

18 „Vysvětlovat“ dnešní politické trendy v regionu tím, že nám připomínají politické vzorce minulosti, jak to činí mnoho těch, kdo studují neliberalismus v postkomunistických zemích, znamená zaměňovat analogii za kauzalitu.

19 „V roce 2018 behaviorální ekonom z MIT Dan Ariely provedl experiment, v němž účastníci hráli počítačovou hru, v níž jim byly na displeji nabídnuty troje dveře, přičemž každé z těch dveří vyplácely při kliknutí určitou sumu peněz. Rozumnou strategií by bývalo bylo najít nejvýnosnější dveře a klikat na ně, dokud hra neskončí, nicméně jakmile se opomíjené dveře začaly zmenšovat – aby nakonec úplně zmizely –, účastníci hry na ně začali klikat, a to proto, aby udrželi otevřené i ty méně lukrativní možnosti. Je to hloupé, ale nemůžeme si pomoci. Lidské bytosti potřebují volbu, anebo alespoň její iluzi. George Eliot kdysi napsala, že volba je ‚nejsilnější princip růstu‘. Jak můžeme růst, když si nemůžeme vybrat?“ Yo Zushi: Exploring memory in the graphic novel, *New Statesman* (6. února 2019).

Přirozeně, žádný jeden konkrétní faktor nemůže vysvětlit souběžný nástup autoritářského neliberalismu v tolika různých zemích světa v druhém desetiletí jednadvacátého století. Přesto podle našeho názoru sehrál resentment vůči kanonickému statusu liberální demokracie a obecně vůči politice napodobování klíčovou roli nejen ve střední Evropě, ale též v Rusku a Spojených státech. Na podporu tohoto tvrzení přivzeme jako první svědky dva nejvýřečnější střeoevropské kritiky liberalismu. Polského filosofa a konzervativního člena Evropského parlamentu Ryszarda Legutka rozčiluje, že „liberální demokracie nemá žádnou alternativu“, že se stala „jedinou přijímanou cestou a metodou uspořádání kolektivního života“ a že „liberálům a liberálním demokratům se podařilo umlčet a marginalizovat téměř všechny alternativy a neliberální názory na politický řád“.²⁰ Vlivná maďarská historička se s ním shoduje. „Nechceme kopírovat to, co dělají Němci nebo Francouzi,“ říká hlavní intelektuálka tábora Viktora Orbána Maria Schmidtová. „Chceme dál žít svým vlastním životem.“²¹ Obě tato prohlášení naznačují, že tvrdohlavá neochota přijmout „totální vyčerpání životaschopných alternativ k západnímu liberalismu“ pomohla proměnit měkkou sílu Západu inspirovat napodobování ve slabost a zranitelnost spíše než v sílu a autoritu.

Odmítnutí sklonit se před liberálním Západem se stalo typickou známkou neliberální kontrarevoluce napříč postkomunistickým světem i mimo něj. Takovou reakci nelze jen tak odmítnout banálním postřehem, že „dávat vše za vinu Západu“ je laciný způsob, jímž se nezápádní vůdci mohou vyhýbat odpovědnosti za vlastní neúspěšnou politiku. Celý příběh je pod-

20 Ryszard Legutko: *The Demon in Democracy. Totalitarian Temptations in Free Societies*, Encounter Books 2018, s. 63, 20, 80.

21 Cituje Philip Oltermann: Can Europe's new xenophobes reshape the continent?, *Guardian* (3. února 2018); k těmto dvěma exponentům postkomunistického antiimitačního étosu můžeme přidat hlas penzionovaného ruského vojenského důstojníka, který se pyšní oficiálním titulem šéfa kontrarozvědky při ministerstvu vnitra Doněcké lidové republiky: „Já chci pro ruský národ ruské ideje; nechci, aby nás Američané učili, jak máme žít. Chci silnou zemi, takovou, na kterou budu moct být hrdý. Chci, aby život opět měl nějaký význam.“ Shaun Walker: *The Long Hangover*, Oxford University Press 2018, s. 4, kurzívou zvýrazněno autory.

statně spletitější a zajímavější. Mimo jiné je to příběh o tom, jak liberalismus opustil pluralismus kvůli hegemonii.

POJMENOVÁNÍ A NUTNOST

Během studené války probíhalo nejvýznamnější politické schizma ve světě mezi komunisty a demokraty. Země byla rozdělena na totalitní Východ a svobodný Západ, přičemž společnosti na periferii hlavního konfliktu měly, anebo si alespoň představovaly, že mají, právo vybrat si, ke které straně se přidají. Po pádu Zdi se tato konstelace změnila. Nově nejvýznamnější předěl v geopolitické sféře odděloval napodobovatele od napodobovaných, zavedené demokracie od zemí bojujících s přechodem k demokracii. Vztahy mezi Západem a Východem se proměnily z patové situace mezi dvěma nepřátelskými systémy v napjaté vztahy mezi vzory a napodobeninami uvnitř jednoho unipolárního systému.

Snaze bývalých komunistických zemí napodobovat po roce 1989 Západ se dávala nejrůznější jména – amerikanizace, poevropštění, demokratizace, liberalizace, rozšíření, integrace, harmonizace, globalizace a podobně –, nicméně tato jména vždy naznačovala modernizaci prostřednictvím napodobování a integraci prostřednictvím asimilace. Po zhroucení komunismu se podle středoevropských populistů stala liberální demokracie novou ubíjející ortodoxií. Tito populisté si neustále stěžují, že napodobování hodnot, postojů, institucí a praktik Západu se stalo imperativním a povinným. Jak rovněž napsal výše citovaný polský filosof, když se vysmíval postoji mnoha svých spoluobčanů po roce 1989:

[H]lubší moudrostí bylo kopírovat a napodobovat. Čím více jsme kopírovali a napodobovali, tím jsme se sebou byli spokojenější. Instituce, vzdělání, zvyky, zákony, média, jazyk, téměř vše se najednou stalo nedokonalou kopií originálů, které byly na cestě pokroku kdesi daleko před námi.²²

22 Ryszard Legutko: *The Demon in Democracy*, s. 41.

Tato obtížná asymetrie mezi těmi, kdo jsou morálně napřed, a těmi, kdo jsou morálně pozadu, se stala definujícím a neuralgickým rysem vztahů mezi Západem a Východem po roce 1989.

Po pádu Zdi bylo paušální napodobování Západu široce přijímáno jako nejúčinnější způsob, jak demokratizovat někdejší nedemokratické společnosti. Částečně kvůli implikované morální asymetrii se dnes toto pojetí stalo primárním terčem populistického vzteku.

NAPĚTÍ Z NAPODOBOVÁNÍ

Že ve společenském životě je napodobování všudypřítomné, to není třeba zdůrazňovat. Renomovaný sociolog devatenáctého století Gabriel Tarde dokonce šel až k tvrzení, že „společnost není nic jiného než napodobování“.²³ Dokonce mluvil o „nakažlivém napodobování“ coby svého druhu „náměsíčnosti“, čímž měl na mysli, že lidské bytosti napodobují jedna druhou spontánně bez jakéhokoli strategického účelu nebo plánu, asi jako ve zločinech spáchaných podle předlohy, a aniž by k tomu byly jakýmkoli způsobem nuceny.²⁴

Když středoevropští populisté brojí proti imperativu napodobování coby nejnesnesitelnějšímu rysu hegemonie liberalismu po roce 1989, zjevně mají na mysli cosi méně generického a více politicky provokativního. Forma komplexní institucionální imitace, o které je zde řeč, implikuje za prvé uznanou morální nadřazenost napodobovaných nad napodobiteli, za druhé politický model, který tvrdí, že eliminoval všechny životaschopné alternativy, za třetí očekávání, že napodobování bude bezpodmínečné a nikoli selektivní, a za čtvrté předpoklad představitelů napodobovaných zemí, že mají právo průběžně monitorovat, dohlížet a hodnotit pokrok na-

23 Gabriel Tarde: *The Laws of Imitation* (anglický překlad: Henry Holt and Company 1903), s. 74.

24 Tarde připouští, že napodobování nejenže může koexistovat s invencí, ale za běžných okolností může významně přispět ke kreativitě a originalitě. Viz Kal Raustiala - Christopher Sprigman: *The Knockoff Economy. How Imitation Sparks Innovation*, Oxford University Press 2012.

podobujících zemí. Aniž bychom tuto analogii chtěli nějak dál rozvíjet, je zajímavé si všimnout, že styl napodobování režimu, který se uchytil po roce 1989, se až strašidelně podobá volbám ze sovětské éry, kde voliči, na které dohlíželi představitelé strany, předstírali, že „volí“ jediné kandidáty, kteří se ucházeli o úřad.

Abychom lépe popsali, o co zde běží, musíme učinit některá předběžná rozlišení. Například potřebujeme rozlišit mezi plnohodnotnou imitací jednoho ortodoxního modelu, monitorovanou (nikoli vnucenou) hodnotícími cizinci, a obyčejným učením, kdy státy zprostředkovaně profitují ze zkušeností jiných států.²⁵ Zatímco první model vyvolává resentment, ten druhý, obvykle připisovaný účinkům vnímaných úspěchů a neúspěchů, nikoliv.

Za druhé, a to je ještě důležitější, bychom měli rozlišovat napodobování prostředků od napodobování cílů. To první bychom měli nazývat spíše *vypůjčkami* než napodobováním. Klasickou definici tohoto rozlišení nabídl proslulý sociolog ekonomie Thorstein Veblen, který počátkem dvacátého století napsal, že Japonci si od Západu vypůjčili „průmyslová umění“, leč nikoli jeho „duchovní názor“ nebo „principy chování a etické hodnoty“.²⁶ Vypůjčování technických prostředků nemá dopad na identitu, alespoň krátkodobě, zatímco napodobování morálních cílů jde hlouběji a může spustit podstatně radikálnější transformační proces, který se bude přibližovat „zkušenosti konverze“. Při obnově společnosti po roce 1989 se Středoevropané pokoušeli replikovat životní styl a morální postoje, které viděli na Západě. Oproti tomu Číňané se vydali cestou nikoli nepodobnou té, kterou identifikoval Veblen: přijali západní technologie pro posílení ekonomického růstu a zvýšení prestiže komunistické strany, a to za výslovným účelem *ubránit se* písni sirén Západu.

Napodobování morálních ideálů, na rozdíl od napodobování technologií, způsobuje, že se dotyčný podobá tomu, koho napodobuje, ale zároveň je méně sám sebou, a to zrovna

25 Wade Jacoby: *Imitation and Politics. Redesigning Modern Germany*, Cornell University Press 2000.

26 Thorstein Veblen: The Opportunity of Japan, *Journal of Race Development* 6, č. 1 (červenec 1915), s. 23–28.

v době, kdy jeho vlastní jedinečnost a udržení skupinové víry jsou v samém středu boje za důstojnost a uznání. Převládající kult inovace, kreativity a originality – který je jádrem liberální modernity – znamená, že dokonce i pro obyvatele ekonomicky úspěšných zemí jako Polsko projekt přejímání západního modelu za dozoru Západu působí jako přiznání neúspěchu ve snaze vymanit se z historického vazalství střední Evropy vůči cizím učitelům a vyšetřovatelům.

Tento rozporuplný požadavek být zároveň originál a kopie musel být nutně psychologicky stresující. Pocit nedůstojného zacházení též zesilovalo to, co lze rozumně identifikovat jako ústřední ironii postkomunistického prosazování demokracie v kontextu evropské integrace: předstíraně demokrati-zované střeoevropské a východoevropské země byly v zájmu splnění podmínek pro vstup do EU nuceny realizovat politiku formulovanou nevolenými byrokraty z Bruselu a mezinárodními finančními institucemi.²⁷ Polákům a Maďarům bylo nařizováno, které zákony a směrnice mají přijmout, a zároveň se měli tvářit, jako že si vládnou sami. Volby vypadaly jako „pasti pro hlupáky“, jak by řekl Rudyard Kipling. Voliči sice takové politiky pravidelně z úřadů vyprovodili, nicméně směrnice – formulované v Bruselu – se nijak zásadně nezměnily. Předstírat, že si státy vládnou samy, když jim ve skutečnosti vládli západní politici, bylo dost zlé samo o sobě. Poslední kapkou ovšem bylo, když západní návštěvníci začali tyto státy obviňovat, že demokracii jen hrají; přitom přesně to se však od politických elit regionu žádalo.

Zhroucení komunismu přineslo psychologicky problematickou, ba dokonce traumatizující transformaci vztahů mezi Východem a Západem, protože z různých důvodů vytvořilo očekávání, že země, které se vymanily z komunismu,

27 Brusel se dostal do pasti svého ekonomicky orientovaného chápání politiky, a tak v Budapešti a Varšavě vidí mesianistickou provinčnost, které se dokáže snadno posmívat, ale nedokáže ji pochopit. Skutečnost, že Polsko a Maďarsko patří mezi největší příjemce evropských peněz, činí v očích evropských byrokratů jejich revoltu proti EU zcela iracionální. Například v roce 2016 získalo Maďarsko z evropských fondů 4,5 miliardy eur, což je ekvivalent čtyř procent ekonomického výkonu země. Polsko získalo přes 11 miliard eur. Hlavní premisou současné evropské Ostpolitik je, že takto favorizovaní příjemci nemají právo si stěžovat.

potřebují napodobovat nikoli prostředky, ale cíle. Ti východní političtí vůdci, kteří prosazovali import západních modelů v tomto silném smyslu slova, chtěli, aby si jejich spoluobčané cíle vzoru přisvojili a aby přijali i preference tohoto modelu holisticky, nikoli výběrově. Hlavní výtkou, jež dnes motivuje antiliberální politiku v regionu, je to, že pokus demokratizovat někdejší komunistické země cílil na svého druhu kulturní *konverzi* k hodnotám, zvykům a postojům považovaným za „normální“ na Západě. Na rozdíl od naroubování několika cizích prvků na domácí tradice tato politická a morální „terapie šokem“ ohrožuje zděděnou identitu. Jelikož byl takový otrocky napodobený liberalismus nevyhnutelně nekompletní a deformovaný, mnozí z těch, kteří změny původně přijímali, si začali připadat jako kulturní pokrytci, a tento nepěkný pocit zase vyvolal politicky zneužitelné touhy po ztracené autenticitě.

Ano, pokusy slabých napodobovat silné a úspěšné nejsou mezi státy a národy ničím výjimečným. Ale takové napodobování se podobá spíš povrchnímu papouškování než psychologicky a společensky stresující proměně, o kterou se pokusily střeoevropské státy po roce 1989. Řadu imitátorů takového povrchního ražení inspirovala Francie Ludvíka XIV. coby dominantní velmoc v Evropě sedmnáctého století. Jak postřehl politolog Ken Jowitt, v Německu, Polsku i Rusku se stavěly repliky Versailles, napodobovaly se francouzské zvyky a francouzština se stala jazykem elit odštěpených od svého prostředí. V devatenáctém století se zase vzorem povrchního a mechanického napodobování stal britský parlament, zatímco po „druhé světové válce vznikla ve východní Evropě od Albánie po Litvu řada stalinistických režimů, které se vyznačovaly identicky ošklivou stalinistickou architekturou – politicky i hmotně“.²⁸ Jedním z důležitých důvodů, proč se tak často kosmeticky imitativní chování vyskytuje v politickém životě, je ten, že umožňuje slabým, aby vystupovali jako silnější, než ve skutečnosti jsou – což je užitečná forma mimikry pro přežití v nepřátelském prostředí. Imitátoři se rovněž jeví jako čitelní těm, kdo by jim jinak mohli pomoci, mohli by jim

28 Ken Jowitt: Communism, Democracy, and Golf, *Hoover Digest* (30. ledna 2001).

ublížít nebo je marginalizovat. Ve světě po studené válce „učit se anglicky, ohánět se výtisky *Listů federalistů*, nosit obleky od Armaniho, pořádat volby“ a – abychom použili oblíbený Jowittův příklad – „hrát golf“²⁹ umožňovalo nezápadním elitám nejen uklidnit své mocné západní protějšky, ale též si na ně činit ekonomické, politické a vojenské nároky. Napodobovat mocnou zemi umožňuje té slabé podílet se zprostředkovatelně na úžasném postavení i prestiži autentických „Versailles“, aniž by se to muselo stát zdrojem národního ponížení nebo vážným ohrožením národní identity.

Když mluvíme o nezamýšlených důsledcích unipolárního věku napodobování a popisujeme imperativ napodobování, který se podle nás objevil po roce 1989, jako důležitý důvod, proč se sen o liberalismu změnil v noční můru, odkazujeme tím ke vzorcům mimetického chování a mimetické intoxikace, které jsou sociálně náročnější a psychologicky transformativnější než povrchní papouškování. V sázce je komplexní politická rekonstrukce, která – částečně z toho důvodu, že je organizována nikoli na rozkaz Západu, ale „před očima Západu“ – evokuje pocity hanby a resentimentu a vyvolává obavy z kulturního vymazání.

Nejvlivnější političtí vůdci ve střední a východní Evropě bezprostředně po roce 1989 jakožto nejkratší cestu k reformám přijali pozápadnění na bázi nekritického napodobování. Imitace byla ospravedlňována jako „návrat do Evropy“, což znamenalo návrat k autentickému já regionu. V Moskvě byla situace odlišná. Komunismus zde nikdy nebyl vnímán jako cizí nadvláda, a tudíž napodobování Západu nebylo nikdy prezentováno jako obnova autentické národní identity země.

Jakkoli upřímně nebo neupřímně byly tyto západní modely na počátku přijímány, záhy ztratily své kouzlo dokonce i pro původně nejnadějnější východní napodobitele. Reformy podle liberálně-demokratických not se najednou začaly jevit jako čím dál méně přijatelné, a to z mnoha dalších důvodů vedle těch, které jsme už zmínili. Předně i ti západní rádci, kteří k věci přistupovali s nejlepšími úmysly, nedokázali zakrýt implikovanou nadřazenost modelu nad nápodobou. Ještě

horší bylo to, že zahraniční průkopníci politických reforem na Východě si udržovali idealizovanou představu o „skutečně fungující“ liberální demokracii, a to dokonce i poté, co známky její vnitřní dysfunkce byly natolik zjevné, že bylo obtížné je ignorovat. A v tomto kontextu zasadila globální finanční krize roku 2008 dobrému jménu liberalismu ránu z milosti.

Francouzský filosof René Girard na obsáhlém materiálu ukázal, že historici a sociologové mylně a nebezpečně opomíjeli ústřední roli napodobování v údělu člověka. Svou kariéru zasvětil studiu toho, jak napodobování může vyvolávat psychologické trauma a vést ke společenskému konfliktu. K tomu prý dochází zejména tehdy, pokud se napodobovaný vzor stane překážkou sebeúcty a seberealizace napodobujícího.³⁰ Podle Girarda je formou imitace, u níž je nejpravděpodobnější, že vyvolá resentment a konflikt, imitace tužeb. Nenapodobujeme jen prostředky, ale též cíle, nejen technické nástroje, ale též plány, úkoly, ambice a způsoby života. Tohle je podle našeho názoru vnitřně stresující a kontroverzní forma napodobování, která tak významně přispěla ke stávající rozsáhlé antiliberální revoltě.

Podle Girarda lidské bytosti touží po něčem nikoli proto, že by to bylo samo o sobě přitažlivé nebo žádoucí, ale proto, že to chce někdo jiný; tento postřeh by naznačoval, že ideál lidské autonomie je iluzorní. Hypotézu lze otestovat pozorováním dvou dětí v místnosti plné hraček: ta „nejžádanější“ hračka je obvykle ta, kterou má v rukou druhé dítě.³¹ Napodobování cílů druhých je přirozeně spojováno, argumentuje Girard, s rivalitou, resentimentem a ohrožením osobní identity. Čím více důvěry mají napodobující v ty, které napodobují, tím méně důvěry mají logicky v sebe sama. Vzor, který je napodobován, je nevyhnutelně rivalem a hrozbou pro sebeúctu. To platí obzvláště tehdy, pokud vzor, který máte následovat, není Ježíš Kristus v nebi, ale váš soused na západě.

Argumenty vycházející z etymologie jsou slabé, jak se dobře ví. Ale možná stojí za připomínku, že slovo „emulace“,

30 René Girard: *Deceit, Desire and the Novel? Self and Other in Literary Structure*, Johns Hopkins University Press 1976; René Girard: *Battling to the End. Conversations with Benoît Chantre*, Michigan State University Press 2009.

31 Za tento příklad děkujeme Marci Shoreové.

tedy napodobování, původně neznamenalo uctivý obdiv, ale tvrdé soutěžení. Syn chce být jako otec, ale otec mu podprahově sděluje, že tato ambice je nedosažitelná, což vede k tomu, že syn začne otce nenávidět.³² Tento vzorec není příliš vzdálen tomu, co vidíme ve střední a východní Evropě, kde podle populistů Západem podnícený imperativ napodobování vedl k tomu, že těmto zemím bylo jako úděl vnucováno, že se mají zbavit své slavné minulosti a přijmout novou liberálně-demokratickou identitu, která po pravdě řečeno nikdy nebude plně jejich. Zahanbení z úpravy vlastních preferencí, aby odpovídaly hodnotovým hierarchiím cizinců, přičemž toto je podnikáno ve jménu svobody, a pocit, že je na člověka pro nedostatečnost tohoto pokusu shlíženo shůry – to jsou emoce a zkušenosti, které poháněly antiliberální revoltu, jež odstartovala v postkomunistické Evropě, konkrétně v Maďarsku, a nyní metastázovala po celém světě.

Girardův postřeh ohledně kauzální spojitosti mezi napodobováním a resentimentem, jakkoli vychází téměř výlučně z analýzy literárních textů, je nicméně navýsost případný pro pochopení antiliberální revolty v postkomunistickém světě.³³ Přitahuje pozornost k inherentně konfliktní podstatě imitace a pomáhá nám vidět demokratizaci po komunismu ve zcela novém světle. Jeho teorie naznačuje, že problémy, jimž dnes čelíme, nevystávají ani tak z přirozeného návratu ke špatným zvykům minulosti, jako z reakce proti tomu, co je po pádu Berlínské zdi vnímáno jako imperativ napodobování. Fukuyama byl přesvědčen, že věk napodobování bude nekonečně nudný, Gerard byl prozíravější a dokázal zahlédnout jeho potenciál pro vznik existenciálního zahanbení, které může být zdrojem výbušného vzednutí.

32 René Girard: *Violence and the Sacred*, Norton 1979.

33 Girard tvrdí, že Dostojevského dílo je „velmi relevantní pro interpretaci postkomunistického světa“, přičemž argumentuje následujícím způsobem: „Dostojevskij hluboce pohrdal servilní imitací všeho západního, což byla dominantní tendence v tehdejší Rusku. Jeho reakční tendence posilovala samolibost Západu, který se již tehdy pyšnil svým velkým ‚náskokem‘ vůči zbytku lidstva, což se tehdy označovalo jako ‚pokrok‘. Západ byl tehdy téměř stejně vulgární, jako je dnes, svou hmotnou prosperitu zaměňoval za morální a duchovní nadřazenost, kterou ale neměl.“ René Girard: *Resurrection from the Underground. Feodor Dostoevsky*, Michigan State University Press 2012, s. 88–89.

KVĚTINY HOŘKOSTI

Počátky dnešní celosvětové antiliberalní revolty spočívají ve třech paralelních, vzájemně propojených a hořkostí živených reakcích na předkládaný kanonický status západních politických modelů po roce 1989. Toto je tvrzení, které chceme zkoumat a hájit, přičemž jsme si dobře vědomi jeho jednostrannosti, neúplnosti i jeho empirických slabých míst. Naším cílem není vyplodit komplexní a definitivní výčet příčin a důsledků současného antiliberalismu, nýbrž zdůraznit a ilustrovat aspekt tohoto příběhu, jemuž se dosud nedostalo pozornosti, jaké by podle nás zasloužil. Abychom zdůraznili někdy skryté podobnosti mezi třemi případy reakčního nativismu a autoritářství, spoléhali jsme na flexibilně artikulovaný a přiznaně spekulativní, leč, doufáme, koherentní a přínosný koncept politického napodobování. S tímto účelem na mysli jsme strukturovali knihu následovně.

Začínáme zkoumáním netolerantního komunitarismu stredoevropských populistů, zejména Viktora Orbána a Jaroslawa Kaczyńského, přičemž se pokoušíme vysvětlit, jak je možné, že výrazná část elektorátu v zemích, kde liberální elita donedávna zcela podporovala imitaci západních modelů jakožto nejrychlejší cestu k prosperitě a svobodě, začala vnímat toto napodobování jako cestu do záhuby. Zkoumáme, jak v regionu začala povstávat protizápadní antielita, převážně provinčního původu, a jak se jí dařilo získávat podporu veřejnosti, zejména mimo globálně propojená městská centra, tím, že monopolizovala symboly národní identity, které byly zanedbávány nebo znehodnocovány při „harmonizaci“ s postnárodními standardy a regulacemi EU. A chceme ukázat, jak proces odlidnění střední a východní Evropy, který následoval po pádu Berlínské zdi,³⁴ pomohl populistickým antielitám oslovit představitost svého publika odmítáním universalismu

34 „Podle odhadů OSN celková populace Polska, Maďarska, České republika a Slovenska - známých jako Visegrádská čtyřka neboli V4 - klesne z přibližně 64 milionů v roce 2017 na pouhých 55,6 milionu v roce 2050, čili asi o 13 procent. V tomto období nezaznamenaná rychlejší pokles žádný jiný region světa.“ James Shotter: Central Europe: Running out of Steam, *Financial Times* (27. srpna 2018).

lidských práv a liberalismu otevřených hranic coby výrazu nezájmu Západu o národní tradice a dědictví těchto zemí.³⁵ Rozhodně netvrdíme, že středoevropští populisté jsou nevinné oběti Západu, nebo že obrana vůči tomu, co vnímali jako imperativ napodobování, je jejich jediný program, anebo že jejich antiliberalismus byl jedinou možnou reakcí na rok 2008 a další krize na Západě. Stejně tak nejsme nevsímaví k heroickému boji proti neliberálnímu populismu, který v regionu aktuálně zuří. Nikoli, jen tvrdíme, že politický vzestup populismu nelze vysvětlit bez toho, abychom vzali v potaz rozšířenou nelibost vůči způsobu (nevítanému), jímž byl sovětský komunismus bez alternativy nahrazen (vítaným) západním liberalismem bez alternativy.

Následně se zaměříme na ruský pocit křivdy tváří v tvář tomu, co Rusové vnímají jako další kolo imperativního pozápádnění. Pro Kreml signalizoval rozpad Sovětského svazu ztrátu statusu světové velmoci, a tudíž i rovnocennosti se svým americkým protivníkem. Rusko se prakticky přes noc proměnilo z obávaného soupeře ve zhroucenou zemi žádající o pomoc a nucenou předstírat vděčnost za rady udělované americkými konzultanty, kteří to sice mysleli dobře, ale byli žalostně nepřipraveni. Pro Rusko nebyla imitace nikdy synonymem integrace. Na rozdíl od střední a východní Evropy nikdy nebylo vážným kandidátem vstupu do NATO nebo Evropské unie. Bylo příliš velké, vlastnilo příliš jaderných zbraní a mělo pocit vlastní „historické velikosti“, jenž by mu nedovolil stát se nějakým nováčkem západní aliance.

Kreml nejprve na globální dominanci liberalismu reagoval formou *simulace* onoho druhu, k jakému se uchyluje relativně slabá kořist, aby se vyhnula útoku nebezpečných predátorů. Ruská politická elita nebyla vzápětí po pádu sovětského impéria zdaleka uniformní. Většině z jejich příslušníků ovšem přišlo předstírání demokracie zcela přirozené, protože před-

35 Pro vyjádření strachu, že regionální tradice jsou haněny vnucováním západního liberalismu, viz např.: „Vlna opozice ve střední Evropě vůči takzvané ‚genderové ideologii‘ vedla Bulharsko 15. února a poté včera (22. února) i Slovensko k opozici vůči ratifikaci Istanbulské dohody o prevenci a boji proti násilí na ženách a domácímu násilí.“ Georgi Gotev: After Bulgaria, Slovakia too fails to ratify the Istanbul Convention, Agence France-Presse (23. února 2018).

tím do roku 1991 minimálně dvě desetiletí předstírali komunismus. Ruští liberální reformátoři jako Jegor Gajdar demokracii upřímně obdivovali, nicméně byli přesvědčeni, že vzhledem k obrovské rozloze země a autoritářské tradici, která ruskou společnost utvářela po staletí, není možné vytvořit tržní ekonomiku za vlády, která by skutečně reagovala na vůli lidu. Vytvoření „imitační demokracie“ v Rusku devadesátých let tak bylo zcela prosto jakékoli namáhavé práce spojené s opravdovým politickým vývojem. V zásadě šlo o vystavění Potěmkiny vesnice, která by se demokracii jen formálně podobala. Tato přetvářka byla účinná do té míry, že během obtížného přechodového období snížila západní tlak na uskutečňování utopických politických reforem, které by bývaly mohly ohrozit vnitřně traumatický a nevyhnutelně zkorumpovaný proces ekonomické privatizace.

V letech 2011 a 2012 se však tato demokratická šaráda už přežila. Ruští vůdci tou dobou přešli k resentmentem hnané politice násilné parodie, ke stylu imitace, který je otevřeně nepřátelský a záměrně provokativní. Rozhodně nelze tento styl postihnout mdlými analýzami napodobování zahraniční politiky coby „učení pozorováním“.³⁶ My tuto politiku označujeme jako *zrcadlení*. Kremelské politiky štvale to, co považovali za panovačný a nesmyslný požadavek, aby Rusko imitovalo idealizovaný obrázek Západu, a tak se rozhodli napodobovat to, co vnímali jako nejodpornější vzorec chování amerického hegemonu, aby Západu *nastavili zrcadlo* a aby těmto rádoby misionářům ukázali, jak skutečně vypadají, když je jim stržena maska přetvářky. Zrcadlení je způsob, jímž se někdejší imitátoři mohou pomstít svým rádoby vzorům tím, že odhalí jejich nepřitažlivé defekty a protivné pokrytectví. Toto demaskování je významné tím, že je často sledováno jako cíl sám o sobě, a to bez ohledu na vedlejší efekty, které by tím Kreml mohl získat, ba dokonce za značných nákladů.

Ruské vměšování do amerických prezidentských voleb v roce 2016, abychom použili nejvýraznější příklad tohoto „zrcadlicího“ přístupu, chápali jeho organizátoři a pachatelé

36 Benjamin E. Goldsmith: *Imitation in International Relations. Observational Learning, Analogies, and Foreign Policy in Russia and Ukraine*, Palgrave 2005.